

शङ्कोमाथे कुण्डप्रतिनिधित्वेन बालुकादिभिः कर्त्तव्ये मण्डलभेदे च “नित्यं नैमित्तिकं कर्म स्थण्डिले वा समाचरेत् । हस्तमात्रं तु नत् कुर्थात् बालुकाभिः समन्ततः शांतिः । “अथ वापि शब्दा सुवर्णभाषा कर-
मात्रं चतरङ्गुलोच्चमन्त्रे । हवने विदधीत वाङ्गुलोच्चं वि-
बुधः स्थण्डिलमेववेदकोणम्” कुण्डलोच्चोतः । अथ वा कुण्ड
करणाशक्तौ । तन्त्रान्तरे च “शब्दा सुवर्णभाषा वा हस्त
बालुकवाऽपि वा । अङ्गुलोच्चतया वेदाङ्गुलोच्चं स्थण्डिलं
विदुः । चतुःकोणसदृक्प्राचोच्चमन्त्राङ्गुलोच्चं तु भुम् । प-
ञ्चाङ्गुलोच्चमथ वा रस्यं त्र्यङ्गुलसदृकम् । तस्मात् सम्यक्
परोक्ष्यैव कर्त्तव्यं भुभवेदिकम् । हस्तमात्रं स्थण्डिलं
वा संक्षिप्ते होमकर्मणि” । वसिष्ठः “कुण्डमेवंविधं न
स्यात् स्थण्डिलं वा समाश्रयेत्” क्रियासारे । तत्करण-
प्रकारादि सं० त० दृश्यम् ।

स्थण्डिलशायिन् पु० स्थण्डिले चत्तरे श्येते व्रतवशात् शी-
षिनि । व्रताथं चत्तरे शयितरि अमरः । “स्थण्डिल-
शायिनश्च” भट्टिः । [चत्तरे शयितरि शब्दर० ।

स्थण्डिलेशय पु० स्थण्डिले श्येते अथ बालुकसमा० । व्रताथं

स्थपति पु० स्था-क तस्य पतिः । शकुन्तिकि मेदि० शशित्य-
भेदे (कुतार) अमरः शकुवेरे अजयः श्वधीशे ५ दृह-
स्यतिसवननामकयागकर्त्तरि च अमरः । इत्युत्तमे त्रि० मेदि०
तत्र अधीशपरत्वे “निषादस्थपतिर्गावेषुकेऽधिकृतः”
कात्या० श्रौ० १।१।१२ “निषादस्थपतिर्गावेषुके चरावधि-
कृतः अधिकारी भवति” । एवं हि श्रूयते “यस्य बहूः
प्रजाः शसयेत् वास्तुमध्ये रौद्रं गावेषुकम् चरुं निर्व-
येत्” इत्येतामिष्टिं प्रकृत्य श्रुतम् “एतया निषादस्थपतिं
याजयेदिति” निषादस्थपतिर्व्यजतेत्यर्थः । तत्रायं सन्देहः
किमत्र षष्ठीसमासः निषादस्य स्थपतिर्निषादस्थपतिरिति
निषादश्चासौ स्थपतिश्च निषादस्थपतिरिति कर्मधारयो
वा । तत्र यदि षष्ठीसमासः तदा यो द्विजातिरेव
विहाङ्गिषादानामाधिकार्यं करोति तस्यात्वाधिकारः यदि
च कर्मधारयः तदा निषाद एव यः स्थपतिस्तस्यात्वाधि-
कार इति । तत्र त्रैवर्णिकस्यैव समर्थत्वाद्द्विहस्तादग्नि-
मन्त्रात्वात्वाधिकारो युज्यते अन्तजातीयस्य निषादस्या-
विद्वत्त्वेनानग्निमन्त्रेण चासमर्थत्वात्, तस्मात् षष्ठीसमास
एवायमिति पूर्वपक्षः । विद्वान्तस्तु कर्मधारयोऽयम्
निषादश्चायं स्थपतिश्चेति कुतः ? षष्ठीसमासपक्षे निषाद-
पदे लक्षणाप्रसङ्गः न ह्यत्र षष्ठी श्रूयते यतः इत्यन्वयः

प्रतीयेत । अतो निषादपदेनैव षष्ठीयौ लक्षणीयः इत-
रसिस्तु पक्षे द्वयोरपि पदयोर्द्वैतत्वेन न लक्षणा
तस्याङ्गपद एव स्थपतिरत्वाधिकारी श्रुतिबलात् अवि-
दाननग्निमानपीति सिद्धम् । अपि चात्र निषादद्वयं
दक्षिणा श्रूयते कूटं दक्षिणा काणो वा गर्दभ इति कूटं
हि निषादानामेवोपकारकम् नायांणामिति” कर्क० ।
दृहस्यतिसवकर्त्तरि तु “स्थपतिरित्येनं ब्रूयुः” कात्या०
श्रौ० २२।५।२८ सू० । “सराजानो ब्राह्मणा यं पुरस्कृ-
वीरन् एतेन यजेत” “दृहस्यतिसवेन” सू० । राज्ञा संहिता
ब्राह्मणा यं ब्राह्मणं धर्मस्थापकत्वेन चाङ्गुलोच्चवीरन् “एतेन
स एतेन यजेत दृहस्यतिसवेन” सं० व्या० । दृहस्यतिसवकर्त्त-
वत् इगोसवकर्त्तर्यपि यथोक्तं “स्थपतिरित्येनं ब्रूयुः”
कात्या० श्रौ० २२।१।११ सू० । “गोसवयाजिनं जनाः” ।
राज्ञा संहिता विशः प्रजाः सर्वे पुरुषा यं पुरस्कृ-
वीरन् (सुख्यत्वेनाङ्गुलोच्चवीरन्) स गोसवेन यजेत २२।१।१८ कर्क०
“कारभेदस्य लक्षणं यथा “वास्तुविद्याविधानज्ञो
लघुहस्तो जितश्रम । दीर्घदर्शी च शूरश्च स्थपतिः
परिकीर्तितः” ।

स्थपुट त्रि० तिष्ठति स्था-क स्थं पुटं यत् । श्विषकोच्चत-
प्रदेशे हेमच० । “स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्ययमन्तीति”
भाष्यतोभा० । श्विषमस्थाने-सञ्चारिणि-जीवे पु० त्रिका० ।

स्थल स्थाने श्वा० पर० अक० सेट् ज्वला० । स्थलति अस्या-
लोत् । षडधातुनेवायं गताथ इत्यन्ते ।

स्थल न० स्त्री० स्थल-अच् । जलशून्ये अकलिमे भूभागे अमरः
स्त्रीत्वपक्षे ङीप् । “वनस्थलीर्भर्तृपत्न्यभोक्षाः” कुमारः ।
शक्तिमाकलिमप्रदेशमात्रे शक्तिमभूभागे तु न० ।

स्थलकन्द पु० स्थलजः कन्दः । (वनश्रील) अपास्यकन्दे रत्नमा०

स्थलकमल न० स्थलजात कमलम् । स्थलपद्मे भावप्र० ।

स्थलकुमुद पु० स्थले कुसुमदमस्यस्य सादृश्येन अच् । करवीरे
राजनि० ।

स्थलपद्म न० स्थलजातं पद्मं शाक० । खनामस्थाने पुष्प-
प्रधानवृक्षे त्रि० स्थलजं पद्ममिव । शमानके पु० रत्नमा०

स्थलपद्मिनी स्त्री स्थलपद्मानां समूहः तेषां सन्निकषदेशो
वा इति ङीप् । श्वलपद्मसमूहे रतद्युक्तवृक्षे च ।
“ददर्श दूनः स्थलपद्मिनीं नलः” नैष० ।

स्थलमञ्जरी स्त्री स्थलस्य मञ्जरी । अपाभागं रत्नमा० ।

स्थलशृङ्गाट पु० स्थलजातः शृङ्गाटः शाक० । शोकरे रत्नमा०
तस्य कण्टकादतत्वात् तथात्वम् ।